

ARTA EX-LIBRISULUI

**Nicoleta VASILIEV,
Lucia ADASCALIȚA,
Facultatea Textile și Poligrafie,
Universitatea Tehnică a
Moldovei**

Rezumat: Cu o istorie milenară, ex-librisurile mereu au fascinat prin compoziții inedite și prin diversitatea tehnicilor de realizare (xilogravură, lino-gravură, litografie, serigrafie, ofset, acvatinta, mezo-tinto, zincografie, acvaforte, grafică asistată de computer ș.a.). Având la origine semnele heraldice, pe parcursul evoluției sale, în cei aproximativ 3 350 de ani de istorie, ex-librisul s-a apropiat de miniaturile artistice. Interesul față de acestea derivă atât din punctul de vedere al compozițiilor, temelor abordate și tehnicilor tipografice/artistice, cât și din prisma perspectivei descifrării informațiilor suplimentare despre carte și posesorul acesteia (poziția sa socială, profesia, aspecte ale personalității).

Lucrările din Republica Moldova existente, ce tratează acest subiect, sunt puține și, de regulă, elucidează aspecte legate de ex-librisuri dintr-o colecție particulară, muzeală sau de bibliotecă. Studiul de față și-a propus să identifice etapele de dezvoltare, caracteristicile defnitorii, pictorii și gravorii, atât de talie internațională, cât și de talie națională, care s-au implicat în crearea de ex-librisuri. Totodată, se face o clasificare a multitudinii tehnicilor și temelor specifice în vederea înțelegerii funcției ex-librisurilor.

Cuvinte-cheie: artă, carte, ex-libris, compoziție, tehnici tipografice.

Abstract: Having a millennial history, the ex-libris (bookplate) charms viewers with its unique composition and the diversity of techniques (woodcut, linocut, lithography, screen printing, offset, aquatint, mezzotinto, zincography, etchings, computer aided graphics, etc.). Originally being the heraldic sign, during its long evolution of approximately 3350 years, ex-libris approached to its actual form of artistic miniature. The interest in it derives both from the point of view of composition, themes and typographic/artistic technique, as well as from the perspective of deciphering additional information about the book and its owner (his social position, profession, aspects of personality).

The existing works which deal with this subject are few in the Republic of Moldova, and usually they clarify aspects related to bookplates from a private collection, museum or library. The present study aimed to identify main stages of development, defining characteristics of ex-libris, as well as to list painters and engravers, both international and national, who were involved in creation of ex-librises. Simultaneously, a classification of the multitude of specific techniques and topics is presented here in order to understand the function of an ex-libris.

Keywords: art, book, ex-libris, bookplate, composition, typographic techniques.

1. Introducere

Cuvântul *ex-libris* (întâlnit și în formulele *Ex libris meis*, *Ex meis libris*) este de proveniență latină, constituit din prepoziția *ex* (din) și substantivul *liber* (la plural – *libri*, carte, cărți) și trimite fără nicio îndoială direct la actul de proprietate asupra unei cărți, în traducere românească însemnând literalmente „din cărțile”, „din cărțile mele”. Sensul original al cuvântului *liber* este „de coajă de copac”, material utilizat ca suport pentru scris, termenul ajungând ulterior să desemneze scrierea ca atare [1, p. 159].

O altă sursă bibliografică menționează că un *ex-libris* este o marcă de proprietate, care constă de obicei dintr-o ștampilă, etichetă sau sigiliu, plasată de obicei pe coperta posterioară a unei cărți și care conține numele proprietarului copiei sau denumirea bibliotecii deținătoare. Numele titularului este, de obicei, precedat de expresia latină *ex libris* sau *ex bibliotheca* [2].

Federația Internațională a Societăților de Prieteni ai Ex-librisului (prescurtat FISAE, International Federation of Ex-libris Societies) propune o serie de cerințe directe pe care aceste sigilii ale cărților ar trebui să le respecte:

- cea mai lungă parte a imaginii trebuie să măsoare maximum 13 cm, ca să poată fi inclusă în cărți de toate dimensiunile, inclusiv în cele mai mici;
- trebuie să existe cuvântul „ex- libris”, în latină sau într-o altă limbă;
- trebuie să conțină numele proprietarului sau inițialele acestuia ori denumirea instituției;
- simbolul sau emblema utilizată trebuie să aibă legătură cu proprietarul.

2. Evoluția istorică a ex-librisului

De-a lungul timpului, ex-librisul a cunoscut o evoluție deosebită în ceea ce privește forma, dimensiunile, elementele reprezentative și chiar tehnicile de realizare. Astfel, au fost identificate câteva etape de evoluție care au constituit schimbarea până la ceea ce obișnuim să numim astăzi ex-libris.

În acest context, prima înregistrare datează din secolul al XV-lea î.H., din timpul

faraonului egiptean Amenhotep al III-lea (figura nr. 1). Acesta prezintă un exemplar din ceramică emailată, ce cuprinde o serie de hieroglife, utilizat pentru marcarea rolurilor cu papirus din bibliotecă. În prezent, asemenea relicve egiptene emailate se păstrează în colecțiile Muzeului Britanic, Muzeului Louvre și Galeriei Universității Yale [1, 2, 11].

Figura nr. 1. Ex-librisul faraonului Amenhotep al III-lea [2]

În Evul Mediu existau exemple de mărci de proprietate pe codice, care au constat în adnotări scrise de mână. Acestea prezentau emblemele și scuturile heraldice ale membrilor nobilimii și clerului.

Germania este considerată locul de naștere al ex-librisului în forma sa actuală, adică sub forma unei etichete de carte tipărite, moment istoric care datează din secolul al XV-lea. Iar în secolul al XVI-lea, ex-librisul a atins o perfecțiune artistică ridicată, deoarece artiști remarcabili au lucrat la crearea unor exemplare deosebite, printre aceștia se numără: Albrecht Dürer, Hans Holbein cel Tânăr, Lucas Cranach cel Bătrân [8].

În Franța, până la mijlocul secolului al XVII-lea, ex-librisul este utilizat puțin, dar devine practicat mai ales prin heraldica tradițională. În secolul al XVIII-lea însă apare un grup de graficieni precum: Boucher, Gravelot, Cochin fiul, Choffard, Marillier, Gaucher etc., care execută ex-librisuri de o măiestrie artistică inconfundabilă [11].

În Anglia, practica de a utiliza ex-librisuri apare după anul 1630, când este semnalat primul exemplar executat de William Marshall pentru Sir Edward Littleton.

Începând cu secolul al XVIII-lea, după

introducerea tiparului și a tehnicilor de gravare, ex-librisul capătă aspectele cunoscute de noi în prezent: au început să prevalze emblemele, alegoriile, simbolurile.

În secolul al XVIII-lea, ex-librisul se răspândește și în Rusia, alături de alte inovații europene introduse de Petru I. Primii proprietari de ex-libris au fost membrii familiei imperiale, înalți oficiali ai statului și reprezentanți ai nobilimii. Nobilul proprietar al cărții prefera utilizarea imaginii stemei sale, de obicei însoțită de un motto scris în latină. Dar un mod și mai eficient de desemnare a proprietarului a fost *super ex-librisul*: aceeași stemă, dar reliefată în aur pe coperta superioară a cărții [8].

În secolele XIX și XX, ex-librisul cunoaște o mare înflorire provocată de modernism, dar și în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, cel al ascensiunii bibliofiliei, când crește interesul pentru acest hobby (*ex-librismo*). Deci, în 1880 apar primul catalog și studii despre ex-libris, în 1891 la Londra și Berlin se înființează prima asociație a colecționarilor de ex-libris și încep să se organizeze congrese și concursuri [8, 11].

3. Tipuri de ex-libris

De-a lungul secolelor s-au dezvoltat mai multe tipuri de ex-libris, cum ar fi:

- *Ex-libris manuscris (scris de mână, parafat)*, o scurtă formulă spirituală care conține și numele posesorului cărții. Un exemplu îl constituie însemnarea lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, pe volumul „Din etymologicum magnum romaniae: Bucăți alese și adaptate pentru clasele secundare superioare”, din anul 1894 (figura nr. 2a). Un alt împătimit al cărților, care scria pe toate cărțile din biblioteca sa „Ex meis libris”, este preotul Vasile Secrieru (figura nr. 2b) [7, p. 3].

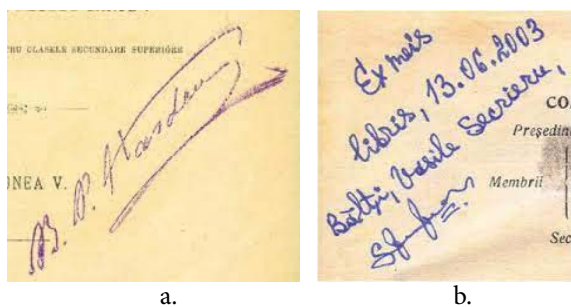

Figura nr. 2. Exemple de ex-libris manuscris: a. Bogdan Petriceicu Hasdeu; b. Vasile Secrieru [7]

- *Supralibros (Supra ex-libris, Super ex-libris)*, model decorativ de natură heraldică aplicat în auriu sau în sec pe coperta cărții arăta proveniența acesteia sau apartenența la biblioteca unei anumite instituții, la un grup sau individ (figura nr. 3). Acest tip reprezenta blazonul posesorului, dacă era nobil, fie însemne, figuri alegorice, monograme înconjurată de ornamente [7, p. 3]. Practica utilizării așa-numitelor „supralibros” a fost frecvent întâlnită în sudul Europei [11].

Figura nr. 3. Exemple de supralibros: a. Trinity College, Dublin, Irlanda; b. Carol al XIII-lea [7, 9]

- *Ex-libris etichetă* (figura nr. 4) este imprimat, iar mai apoi lipit în carte. Eticheta este creată de un artist la cererea proprietarului sau din îndemnul propriu al artistului. În afară de scopul de înfrumusețare a cărții, ex-librisurile și au scopul de a reaminti cine este proprietarul ei. Astfel, pot fi găsite diverse etichete de carte pe cărțile contemporane, realizate în maniera și tehnica proprie ex-librisului de altădată [7, p. 6].

Figura nr. 4. Exemple de ex-libris etichetă [6, 7, 10]

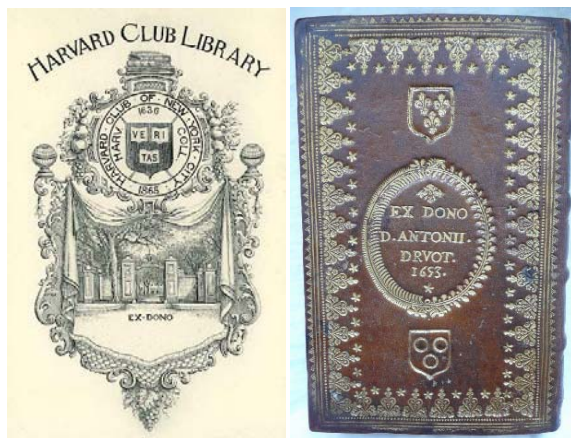
- *ex-librisul ștampilă*, desemnează posesorul unei cărți, este aplicat pe foaia de titlu sau în cuprinsul cărții, pe marginea albă a paginii. Ștampilă este cea mai ieftină,

rapidă și mai ușor de folosit metodă de a personaliza diferite documente [7, p. 6].

Figura nr. 5. Exemple de ex-libris ștampilă [7]

• *Ex-dono* este numit ex-librisul aplicat pe cărțile care urmează a fi făcute cadou. Acestea au fost foarte frecvente în secolul al XVIII-lea.

a.

b.

Figura nr. 6. Exemple de ex-dono: a. Harvard Club Library, ex-dono de Samuel Hollyer, 1921; b. D. Antonii Druot, ex-dono, 1653 [12, 13]

• *Ex-testamento* este ex-librisul aplicat pe cărțile pe care proprietarul dorește să le lase moștenire prin testament [11, p. 194].

4. Tematici și tehnici abordate

Ex-librisul a prezentat și continuă să prezinte interes din punct de vedere bibliofil și științific, prin diversitatea subiectelor tematice, a stilurilor artistice, a tehnicilor

de realizare, a renumiților gravori/artiști implicați în executarea unor asemenea lucrări, precum și a elementelor heraldice specifice familiilor de nobili sau unor personalități.

La începuturi, ex-librisurile au practicat însemnele heraldice deoarece familiile de nobili și clasa ecleziastică posedau biblioteci importante, dar și pentru că heraldica lor era recunoscută cu ușurință. Ridicarea clasei de mijloc a permis apelarea la alte subiecte decât cele heraldice [11].

De remarcat că, prin ani și secole, s-au cristalizat mai multe subiecte tematice care au fost și sunt abordate de către artiști în vederea executării unor ex-librisuri originale, elegante, inedite. Cele mai des abordate sunt prezentate în figura nr. 7.

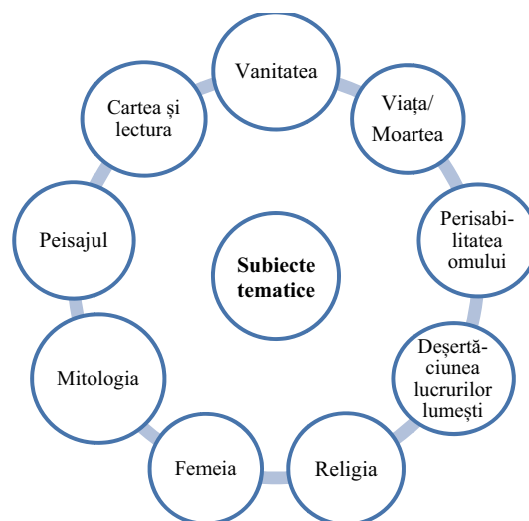

Figura nr. 7. Subiecte tematice abordate în ex-libris

Multitudinea de fațete ale subiectelor tematice a fost dezvăluită expresiv în timp și prin prisma stilurilor artistice, precum: renașterea, barocul german, rococo, simbolismul, art nouveau-ul.

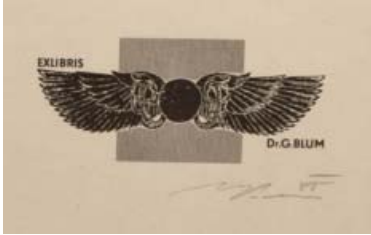

Tehnicile adoptate de către creatorii de ex-librisuri au fost în strânsă legătură cu nivelul de dezvoltare tehnică a societății și în conformitate cu tendințele vremii în care au fost create. Astfel, de-a lungul anilor, acestea fie au fost colorate sau pictate, fie gravate, ștampilate, imprimate și lipite, dar cert este faptul că au fost implicate foarte multe tehnici, diferite ca durată de realiza-

re, ca complexitate și rafinament al elementelor compoziționale obținute, ca eficiență și cost. În tabelul nr. 1 sunt prezentate o

mare parte dintre tehnicile care au contribuit la apariția unor ex-librisuri de o rară perfecțiune estetică, artistică.

Tabelul nr. 1. Diversitatea tehnicilor implicate în executarea de ex-librisuri [9, 14]

<i>Ex-librisuri executate prin diferite tehnici</i>	Caracteristici
 <p><i>Zincografie</i></p>	<p><i>Ex-libris Ada Balbi</i>, de Gagliardo Helios Alberto, 1942 Dimensiuni: 96×80 mm</p>
 <p><i>Litografie</i></p>	<p><i>Ex-libris Brigitte Blum</i>, de Vladimir Suchanek Dimensiuni: 11,9×10,6 cm</p>
 <p><i>Xilografură</i></p>	<p><i>Ex-libris Sophie Mauler</i>, de Henri Bacher, 1900 Dimensiuni: 130×100 mm</p>
 <p><i>Linografură</i></p>	<p><i>Ex-libris Biblioteca Națională a Republicii Moldova</i>, de Natalia Șuruba, 2012 Dimensiuni: 130×90 mm</p>
 <p><i>Fotolitografie</i></p>	<p><i>Ex-libris Adolfo Faria de Castro</i>, 1950 Dimensiuni: 111×74 mm</p>

 <p style="text-align: center;"><i>Serigrafie</i></p>	<p><i>Ex-libris Dr. Peter Labuhn</i>, de Martin R. Baeyens, 2002 Dimensiuni: 51×91 mm</p>
 <p style="text-align: center;"><i>Acvatinta</i></p>	<p><i>Ex-libris Koray Usgulen</i>, de Ertan Aktas, 2011 Dimensiuni: 161×87 mm</p>
 <p style="text-align: center;"><i>Acvaforte</i></p>	<p><i>Ex-libris Biblioteca Națională a Republicii Moldova</i>, de Dmitrii Șibaev, 2012 Dimensiuni: 140×140 mm</p>
 <p style="text-align: center;"><i>Mezzo-tinto</i></p>	<p><i>Ex-libris M. P. de Haas van Riemsdijk</i>, de David Bekker, 1998 Dimensiuni: 66×86 mm</p>
 <p style="text-align: center;"><i>Rotogravură</i></p>	<p><i>Ex-libris Dr. G. Blum</i>, de Vladimir Pechar, 1985 Dimensiuni: 102×131 mm</p>
 <p style="text-align: center;"><i>Ofset</i></p>	<p><i>Ex-libris Birgit Gobel</i>, de Marianne Brüsing, 2001 Dimensiuni: 155×113 mm</p>

 <p><i>Tipar înalt</i></p>	<p><i>Ex-libris Gellerfiek Konyve, de Kosa Balint, 1978</i> Dimensiuni: 75×60 mm</p>
 <p><i>Fotogravură</i></p>	<p><i>Ex-libris Alexandre de Riquer, de Alexandre de Riquer, 1901</i> Dimensiuni: 90×61 mm</p>
 <p><i>Grafică asistată de computer</i></p>	<p><i>Ex-libris Biblioteca Națională a Republicii Moldova, de Vladimir Kravcenko, 2012</i> Dimensiuni: 138×80 mm</p>

Odată cu dezvoltarea tehnologiilor de reproducere, ex-librisul a evoluat în mod excepțional: de la imagini simple ce reprezentau monograme sau embleme la compoziții complexe, implicând uneori mai multe tehnici de realizare. Un exemplu în acest sens este ex-librisul destinat lui Sigmund Freud, care combină o scenă a enigmei Sfinxului cu un citat din „Regele Oedip”, scris în limba greacă (figura nr. 8),

sau ex-librisul executat pentru Sir Arthur Conan Doyle (figura nr. 9), unde se regăsesc ornamente admirabile cu elemente grafice rafinate care se combină armonios cu însemnele heraldice. Două lucrări unice, care exprimă laconic, dar și prin intermediul unui joc al elementelor decorative, mesajul și ideea ce evidențiază sentimentul de mândrie și noblețe. Totodată, reliefează și iscusința de care au dat dovadă artiștii care au executat aceste ex-librisuri.

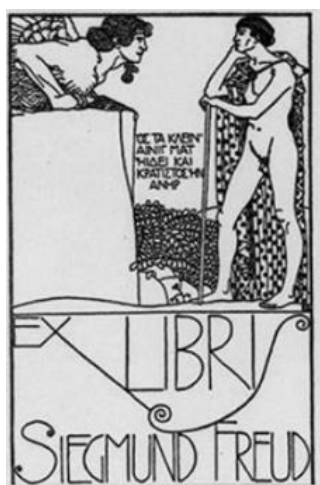

Figura nr. 8. Ex-libris Sigmund Freud [6]

Figura nr. 9. Ex-libris Sir Arthur Conan Doyle [6]

Artiștii contemporani abordează în lucrările lor stilul minimalist, dar uneori cu note istorice și cu implicarea simbolurilor specifice epocilor trecute. În același timp, lucrările contemporane au tendința de a reda tandrețea și rafinamentul compozițiilor specifice ex-librisurilor de altă dată și respectul față de artiștii consacrați. Exemple în acest sens pot servi ex-librisul destinat lui Millie Thompson și ex-librisul executat pentru Justyny Brzostows (figura nr. 10).

Figura nr. 10. Ex-librisuri realizate de către artiștii contemporani [6]

5. Ex-librisul în Republica Moldova

În spațiul nostru basarabean, au perseverat mai mulți artiști care au reușit să-și manifeste iubirea față de cultură, neam și frumos prin creațiile lor. În acest sens, menționăm următorii artiști: Leonid Nikitin, Victor Kuzmenko, Alexandru Macovei, Arcadie Antoseac, Valeriu Herța, Grigori Bosenko, Elena Karacențev.

Figura nr. 11. Ex-librisuri executate de către: a. Alexandru Macovei; b. Valeriu Herța [5]

În exemplele din figura nr. 11, artiștii apelează la stilul liber și independent. Creațiile sunt caracterizate de exprimare liberă și de un mister de nepătruns doar la prima vedere. Plasticitatea fonturilor, poziționarea dinamică (verticală sau oblică) împreună cu portrete sau elemente grafice realiza-

te fac compozițiile să se ridice la nivelul de artă. Anume combinarea elementelor grafice și a fonturilor fac ca spectatorul să vadă compoziția artistică din multitudinea de unghiuri, astfel găsim mai multe interpretări și viziuni asupra frumosului.

Figura nr. 12. Ex-librisuri de Elena Karacențev [5]

Ex-librisurile realizate de către Elena Karacențev (figura nr. 12) sunt pline de culoare, de viață. Creațiile sunt marcate de bună dispoziție și liberă exprimare. Culoarele albastru și verde predomină adesea compozițiile, fapt ce se datorează, probabil, semnificațiilor simbolice ale acestora. Albastrul reprezintă culoarea libertății și este adesea asociat ideii de spiritualitate. Fiind o culoare rece, îndeamnă la meditație. Iar culoarea verde simbolizează speranța, liniștea și viața.

Este de menționat faptul că primul concurs de ex-libris a fost organizat în anul 2002 de către Biblioteca Municipală „B. P. Hasdeu”. Concursul a avut drept generic „Cartea. Biblioteca. Comunitatea” și a fost consacrat celor 125 de ani ai bibliotecii. O contribuție deosebită în promovarea și dezvoltarea ex-librisului a avut-o președintele

Secției Ex-libris a Societății de Bibliofiliile din Republica Moldova, artistul plastic Valeriu Herța (și o are în continuare), precum și regretatul Alexe Rău, doctor în filosofie, fost director al Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova, care a reînființat Societatea de Bibliofiliile sub auspiciile acestei instituții.

Concluzii

O bibliotecă a fost tot timpul o sursă de mândrie și un semn al puterii. De multe ori, personalitățile notorii, și nu doar, au dorit să lase o amprentă de proprietate pe filele cărților pe care le dețineau. Astfel a apărut ex-librisul. De-a lungul anilor, aces-

ta a evoluat din punctul de vedere al modului de prezentare, formei, dimensiunilor, temelor abordate, tehnicilor implicate, dar, în tot acest timp, și-a păstrat menirea de a exprima într-o formă grafică cât mai concisă personalitatea și spiritul deținătorului de ex-libris.

Chiar dacă ne aflăm în era când tehnologiile au avansat și avansează cu pași rapizi, ex-librisul ocupă un loc aparte în ceea ce ține cultura și aspirațiile creative ale unei națiuni. Astfel, artiștii contemporani propun noi concepte, noi viziuni, iar în procesul de creație utilizează tehnici mai variate și tot mai perfecte pentru ca ex-librisul să fie mai accesibil.

Referințe bibliografice:

1. *The Earliest Bookplates, or Ex-Libris* [online]. [citată 28 mai 2021]. Disponibil: <https://www.historyofinformation.com/detail.php?id=3185>
2. *Ce sunt librăriile și ce le face atât de interesante?* [online]. [citată 29 mai 2021]. Disponibil: <https://vivancoculturadevino.es/blog/2020/03/20/que-son-exlibris/>
3. *Ce este un „ex-libris”?* [online]. [citată 29 mai 2021]. Disponibil: <http://iespedroantoniodealarcon.es/exlibris/2014/01/27/que-es-un-ex-libris/>
4. *Ex-libris* [online]. [citată 29 mai 2021]. Disponibil: https://www.bn.gov.ar/resources/conferences/pdfs/CastroP_Ponencia.pdf?fbclid=IwAR1EH8rU4yCwiF72yU2yLZ9i5DU09K-TE06pN1WQ9oH8B_GLI_E-LMfRB8A
5. KULIKOVSKI, Lidia, Herța, Valeriu. *Creatori de ex-libris basarabeani: mic dicționar*. Chișinău: Magna-Princeps, 2011. ISBN 978-9975-4203-3-4. [online]. [citată 30 mai 2021]. Disponibil: https://issuu.com/bibliotecahasdeu/docs/ex-libris_2011
6. *Ce este un ex-libris și de ce ar trebui să avem unul* [online]. [citată 29 mai 2021]. Disponibil: <http://nfggraphics.com/que-es-un-ex-libris-y-porque-deberian-de-tener-uno/?fbclid=IwAR1o6IPcl3G9CwWhmr4pMR6SmkAGR0gfANqEvnc-x2QVzvfk6bszFCzyUdo>
7. *Ex-libris și supralibros – simboluri ale creației artistice, ornamente ale cărților noastre* [online]. [citată 29 mai 2021]. Disponibil: http://dspace.usarb.md:8080/jspui/bitstream/123456789/4855/1/Cristian_E_Ex-libris.pdf
8. *Ex-libris – ce este? Ex-libris: fotografie. Ce este un post ex-libris pe tema ce sunt ex-librisurile* [online]. [citată 29 mai 2021]. Disponibil: <https://pravometra.ru/ro/ekslibris---chto-eto-takoe-ekslibris-foto-chto-takoe-ekslibris-soobshchenie-na/>
9. *Supra exlibris* [online]. [citată 29 mai 2021]. Disponibil: <http://art-exlibris.net>
10. CECAN, Svetlana, Elena Cristian. *Valori bibliofile cu supralibros și ex-libris în colecția Bibliotecii Științifice USARB* [online]. [citată 12 iunie 2021]. Disponibil: <https://www.slideshare.net/libruniv/svetlana-cecan-elena-cristian-valori-bibliofile-cu-supralibros-i-exlibris-n-colecia-bibliotecii-tiinifice-usarb-81453032>
11. MOȚOC, Radu. *Ex-libris*, pag. 183-195 [online]. [citată 12 iunie 2021]. Disponibil: <https://www.scribd.com/document/426528251/Ex-Libris>
12. *Mică istorie a ex-dono* [online]. [citată 12 iunie 2021]. Disponibil: <http://le-bibliomane.blogspot.com/2009/06/petite-histoire-des-ex-dono.html>
13. *Harvard Club Library, ex dono* [online]. [citată 12 iunie 2021]. Disponibil: <http://www.idaillinois.org/digital/collection/p15602coll1/id/5420>
14. Concurs Național de Ex-libris „Biblioteca Națională – 180 de ani”. Catalog [online]. [citată 12 iunie 2021]. Disponibil: <http://www.bnm.md/files/publicatii/PlasticieniiExlibris180.pdf>